शारदा संस्कृतम्

3

अखिल-ब्रह्माण्डे संस्कृतम्

शारदा–संस्कृतम्

भागः – 3

(कक्षा तृतीया)

सा विद्या या विमुक्तये
विद्या भारती

लेखक मण्डल

जगन्नाथ शर्मा
अध्यक्ष – ग्रामीण शिक्षा विकास समिति, हरियाणा

उपेन्द्र कुमार शास्त्री
प्रधानाचार्य एवं शिक्षा प्रमुख, दिल्ली प्रान्त
उत्तर क्षेत्र संयोजक (संस्कृत)

प्रवीण सिंह
प्रान्त संयोजक (संस्कृत)
हिमाचल शिक्षा समिति

संपादक मण्डल

नारायण सिंह – प्रान्त संयोजक (संस्कृत), हरियाणा
नरेन्द्र पाल – प्रान्त संयोजक (संस्कृत), दिल्ली
तिरिवीधि साम्ब शिवराव – आचार्य, स० ध० स० बा० मन्दिर पंजाबी बाग, दिल्ली

द्वितीय संस्करण – 2020

विद्या भारती उत्तर क्षेत्र

नारायण भवन, गीता निकेतन परिसर, कुरुक्षेत्र –136118
दूरभाष : 01744–259941 E-mail : vbukkkr@yahoo.co.in

मूल्यम् ₹ 45/-

प्राक्कथनम्

संसारस्य प्राचीनतमा, श्रेष्ठा, वैज्ञानिकी च भाषा संस्कृतम् अनेकासां भाषाणां जननी अस्ति। सङ्गणकस्य कृते सर्वाधिका उपयुक्ता भाषा नूनमेव संस्कृतम्। आधुनिके युगे भविष्यस्य नवमसन्ततेः सङ्गणकस्य (9th generation computer) उत्पादनं संस्कृताधारेण एव भविष्यति। अत एव वयं वक्तुं शक्नुमः यत् एषा भाषा न केवलं प्राचीनतमा भाषा अपितु आधुनिकी भाषापि अस्ति। उच्यते हि सम्प्रति यत् **'संस्कृतं पठ, आधुनिको भव।'**

एकस्याः आख्यायाः अनुसारेण संस्कृतस्य प्रत्यक्षः अप्रत्यक्षश्च प्रभावः अखिलविश्वस्य प्रायः 97% भाषाणामुपरि वर्तते। उपर्युक्तकथनेन स्पष्टमेव यत् एषा भाषा सार्वदैशिकी भाषा। पुनः एषा भाषा जनभाषा भवतु, एतस्य कृते मिलित्वा प्रयत्नं कुर्मो वयम्।

बुद्धेः विकासाय संस्कृतमावश्यकम्। विद्या भारती एतां भाषाम् आधारभूतविषयरूपेण मानयति। अस्माकं विद्यालये द्वितीया-कक्षातः संस्कृतस्य अध्यापनं प्रारभ्यते। अस्य कृते बहुभ्यः दिनेभ्यः प्रयासः प्रचलति स्म यत् उत्तरक्षेत्रस्य संस्कृतस्यापि स्वपुस्तकं भवेत्। चिरकालादुत्पन्नविचारः गतवर्षमेव सफलः अभवत्। सम्प्रति पूर्णतया संशोधितं द्वितीयं संस्करणं भवतः सुधीजनस्य हस्ते अस्ति ।

कस्याः अपि भाषायाः चत्वारि कौशलानि वर्तन्ते - श्रवणम्, भाषणम्, पठनं लेखनञ्च। अतः चतुर्णां कौशलानां विकासाय अस्माकं सर्वं कार्यं भवेत्। कक्षायां बहुविध-शिक्षणोपकरणानां सहायतया अध्यापनं भवेत्। कक्षासु प्रत्यक्षविधिना, विभिन्नवस्तूनां प्रदर्शनमाध्यमेन, स्फोरक-पत्राणाम् उपयोगं कृत्वा, प्रश्नोत्तर-माध्यमेन, वार्तालापैः, सम्भाषणमाध्यमेन निरन्तरम् अध्यापनं भवेत्, येन छात्राः संस्कृतसम्भाषणे दक्षाः भवेयुः। आचार्यः प्रत्येकं पाठस्य 'पॉवर पॉइंट' प्रदर्शनस्य (PPT) स्तरानुसारं सम्यक् निर्माणं कृत्वा अध्यापनं कुर्यात् ।

समये समये संस्कृतवस्तु-प्रदर्शनी, सज्जपट्टे संस्कृतलेख-प्रदर्शनम्, कक्षाकार्यप्रदर्शनाय समुचिता व्यवस्था, भित्तिलेखः, संस्कृतगीतगायनम्, श्लोकगायनम्, सुभाषितलेखन-प्रतियोगिता, संस्कृतसुलेख-प्रतियोगिता, सम्भाषण-प्रतियोगिता, गीतापाठ-प्रतियोगिता, प्रश्नमञ्च-प्रतियोगिता चादयः स्वव्यवस्थानुसारम् अवश्यमेव कारयेत्। विद्यालये संस्कृतमय-वातावरणस्य निर्माणार्थं संस्कृताचार्यैः सदैव प्रयत्नो विधेयः।

बहुविधप्रयासेन संस्कृतं संस्कृतमाध्यमेन अध्यापनार्थं सम्भाषणाधारेण सरलभाषया च प्रस्तुतमिदं पुस्तकं भवतः सम्मुखम् अस्ति। संस्कृत-पुस्तकस्य कृते उत्तर-क्षेत्रस्य एषः प्रयासः अस्ति। अत एव त्रुटेः सम्भावना तु वर्तते एव। भवादृशान् सुधीजनान् निवेदयामः यत् आगामि-संस्करणस्य कृते प्रस्तुतपुस्तक-विषयकस्वविचारान् प्रेषयन्तु भवन्तः। भवतः सुधीजनस्य विचारः नूनमेव आगामिसंस्करणस्य कृते उपयोगी भविष्यति।

संस्कृतं सर्वत्र, संस्कृतं सर्वेषां कृते, संस्कृतं कण्ठे कण्ठे, संस्कृतं निरन्तरम्, संस्कृतं मुखे मुखे च भवतु इति मनसि निधाय संस्कृताध्ययनं भवेत्।

श्रृणुत संस्कृतम् ! वदत संस्कृतम् !! पठत संस्कृतम् !!! लिखत संस्कृतम् !!!!

लसतु च संस्कृतं गृहे गृहे च पुनरपि।

जयतु संस्कृतम्। जयतु भारतम्

विदुषां पदकिङ्करः

उपेन्द्र-कुमार-शास्त्री

उत्तरक्षेत्र-संस्कृत-संयोजकः

अनुक्रमणिका

		मङ्गलाचरणम्	04
		आगच्छ स्मरामः	05
01.	प्रथमः पाठः	यानम्	06
02.	द्वितीयः पाठः	गृहवस्तूनि	08
03.	तृतीयः पाठः	चटकः वदति चूँ-चूँ-चूँ	10
04.	चतुर्थः पाठः	पुष्प-फल-शाकानि	12
05.	पञ्चमः पाठः	मन्त्राः	14
06.	षष्ठः पाठः	अकारान्त-पुँल्लिङ्गम् (त्रिषु वचनेषु)	15
07.	सप्तमः पाठः	आकारान्त-स्त्रीलिङ्गम् (त्रिषु वचनेषु)	19
08.	अष्टमः पाठः	अकारान्त-नपुंसकलिङ्गम् (त्रिषु वचनेषु)	23
09.	नवमः पाठः	कस्य /कस्याः/तस्य/तस्याः	27
10.	दशमः पाठः	सङ्ख्या-ज्ञानम्	29
11.	एकादशः पाठः	सम्भाषणम्	31
12.	द्वादशः पाठः	पर्यावरणम्	32
13.	त्रयोदशः पाठः	क्रियापदानि	34
14.	चतुर्दशः पाठः	सुभाषितानि	36
15.	पञ्चदशः पाठः	समयज्ञानं दिनचर्या च	38
16.	षोडशः पाठः	अमृतवचनानि	42
		परिशिष्टम्	43

मङ्गलाचरणम्

रत्नाकराधौतपदां हिमालयकिरीटिनीम्।
ब्रह्मराजर्षिरत्नाढ्यां वन्दे भारतमातरम्॥

भावार्थ –

बहुमूल्य रत्नों से भरा हुआ समुद्र (रत्नाकर) जिसके चरण धोता है, जिसके मस्तक पर हिमालय का मुकुट शोभायमान है तथा जो अपने अनेक ब्रह्मर्षि और राजर्षि रूपी पुत्र रत्नों से समृद्धशालिनी है, ऐसी भारतमाता की मैं वन्दना करता हूँ।

आगच्छ स्मराम:

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु: गुरुर्देवो महेश्वर:। गुरु: साक्षात्परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नम:।।

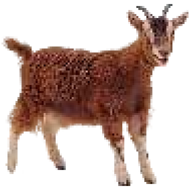
अज:

उष्ट्र:

घट:

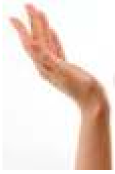
हस्त:

चटका

गणेश:

फलम्

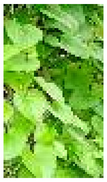
लता

स्थालिका

आम्रम्

दाडिमम्

पाटलम्

वृन्ताकम्

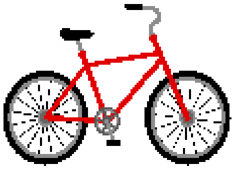
द्विचक्रिका

अश्वशकट:

कर्ण:

नेत्रम्

ऊरु:

जानु:

भुज:

चषक: अस्ति।
जलम् अस्ति।

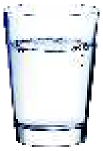

चषक: अस्ति
जलं नास्ति।

वृक्ष: कुत्र अस्ति?
वृक्ष: तत्र अस्ति।

एष: क:?
एष: श्रीराम:।

एषा का?
एषा सरस्वती।

एतत् किम्?
एतत् छत्रम्।

आचार्याय

अनिवार्य रूप से पाठ का पुनराभ्यास कराएँ।

विगत कक्षा में आए सभी पाठों के कुछ-कुछ अंशों की आवृत्ति की गई है।

यानम्

शिविका

वृषभशकटम्

अश्वशकटम्

रथयानम्

द्विचक्रिका

मोटरयानम्

त्रिचक्रिका

विद्युत्कोशयानम्

कारयानम्

बसयानम्

भारवाहनम्

भारोत्तोलनयन्त्रम्

रेलयानम्

मैट्रोयानम्

जलयानम्

वायुयानम्

शब्दार्थाः

शिविका – पालकी, **बसयानम्** – बस, **मोटरयानम्** – मोटरसाइकिल, **भारवाहनम्** – ट्रक, **कारयानम्** – कार, **रेलयानम्** – रेलगाड़ी, **भारोत्तोलनयन्त्रम्** – क्रेन, **मेट्रोयानम्** – मेट्रोगाड़ी, **जलयानम्** – समुद्री जहाज, **वायुयानम्** – हवाई जहाज।

अभ्यासः

1. चित्रं दृष्ट्वा उत्तरं लिखतु –

क) एषा ....

ख) 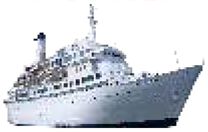 एतत् ....

ग) एतत् ....

घ) एषा ....

ङ) एतत् ....

च) एतत् ....

2. चित्रं दृष्ट्वा उचितशब्देन सह मेलनं कुरुतु –

क) मोटरयानम्

ख) मेट्रोयानम्

ग) भारवाहनम्

घ) रथयानम्

छात्र-क्रिया-कलापः

3. स्वेच्छया त्रयाणां वाहनानां चित्राणि निर्मीय/छायाप्रतिं वा स्थपयत, तेषां नामानि अपि लिखतु।

....	....	....

आचार्याय

1. विभिन्न वाहनों के मॉडल/चित्रों का संग्रह कर भैया-बहिनों को दिखाते हुए नाम बताएँ तथा पूछें।

गृहवस्तूनि

द्वितीयः पाठः

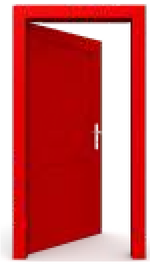

द्वारम्

वातायनम्

आसन्दः

पर्यङ्कः

विद्युद्दीपः

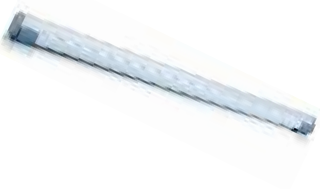

दण्डदीपः

विद्युद्व्यजनम्

शीतकम्

दूरभाषः

सचलदूरभाषः

आकाशवाणी

दूरदर्शनम्

दर्पणः

कङ्कतम्

तैलम्

फेनकम्

छुरिका

मिश्रकम्

कटाही

चषकः

शब्दार्थाः

द्वारम् – द्वार, **आसन्दः** – कुर्सी, **विद्युद्दीपः** – बल्ब, **वातायनम्** – खिड़की, **पर्यङ्कः** – पलंग, **मिश्रकम्** – मिक्सी, **दर्पणः** – शीशा, **छुरिका** – छुरी/चाकू, **कङ्कतम्** – कंघा, **फेनकम्** – साबुन ।

अभ्यासः

1. उचितशब्देन सह चित्रं मेलयतु –

क)

ख)

ग) 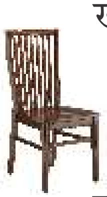

घ)

आसन्दः
छुरिका
दर्पणः
विद्युद्दीपः

2. मञ्जूषातः चयनं कृत्वा गृहोपयोगीनां वस्तूनां नामानि रिक्तस्थाने लिखतु–

मञ्जूषा – कङ्कतम्, वायुयानम्, आसन्दः, पर्वतः, छुरिका, बसस्थानकम्, दर्पणः, पाषाणः, द्वारम्, राजमार्गे, विद्युद्दीपः, कारागारः।

....

....

3. निम्नाङ्कित-वस्तूनां नामानि स्व-भाषायां लिखतु –

क) कङ्कतम् .... ।

ख) विद्युद्दीपः .... ।

ग) छुरिका .... ।

घ) दर्पणः .... ।

4. कोष्ठके लघु चित्रं स्थापयतु –

[ ] पर्यङ्कः [ ] कङ्कतम् [ ] चषकः [ ] दर्पणः

आचार्याय

1. भैया/बहिनों को उपर्युक्त वस्तुओं के उपयोग की जानकारी करवाएँ।
2. दैनिक उपयोग में आने वाली अन्य वस्तुओं की सूची बनवाकर चित्र चिपकवाएँ।